

Ганна ТОВКАНЕЦЬ,*orcid.org/0000-0002-6191-9569**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) tovkanec2017@gmail.com***Оксана ТУРОК,***orcid.org/0000-0002-8113-9869**аспірант кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) ot2678@gmail.com*

ЗМІСТ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛОВАЦЬКИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті досліджено особливості змісту екологічної освіти та формування екологічної свідомості учнів середньої школи у Словаччині. Наголошено, що на сучасному етапі розвитку словацького суспільства спостерігається розрив між знаннями, що дає шкільна освіта, та розвитком екологічно свідомої поведінки і необхідними життєвими навичками. Здійснено аналіз діяльності Словацької екологічної агенції, основними завданнями якої є охорона навколишнього середовища та сприяння розвитку країни відповідно до принципів сталого розвитку. Визначено напрями діяльності СЕА: проведення національних змагань та розробка програм екологічного виховання для шкіл, довготривалі та одноденні освітні програми, лекції, практикуми, виставки, тренінги та конференції, функціонування міжвідомчого порталу екологічної освіти Ewobox. Робота з учнями середньої школи здійснюється кафедрою екологічної освіти Словацької екологічної агенції через співпрацю з вчителями, їхнім навчанням, а також через проведення працівниками установи різноманітних заходів еколого-просвітницького характеру, таких як виставки, кінопокази, екофестивали, конференції тощо. Важливим аспектом є ініціювання та впровадження екологічних проектів на рівні шкіл, проведення екологічних короткострокових таборів, підтримка досліджень, здійснюваних учнями, висвітлення активностей у засобах масової інформації. Навчання у школах здійснюється, як правило, за акредитованими програмами з екологічної освіти. Зроблено висновок, що у Словаччині зберігається здатність системи освіти гнучко реагувати на наявність і розвиток глобальних мегатенденцій і забезпечувати достатній простір для застосування різноманітності методів і змісту освіти. Урахування необхідності змін дає можливість адаптувати систему освіти до підтримки орієнтації на сприйняття екологічних, етичних і ціннісних проблем, властивих суспільству знань.

***Ключові слова:** екологічна освіта, екологічне виховання, освіта Словаччини, неформальна освіта.*

Hanna TOVKANETS,*orcid.org/0000-0002-6191-9569**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Methodology of Primary Education
Mukachevo State University
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) tovkanec2017@gmail.com***Oksana TUROK,***orcid.org/0000-0002-8113-9869**Postgraduate Student at the Department of Theory and Methodology of Primary Education
Mukachevo State University
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) ot2678@gmail.com*

CONTENT OF EDUCATION AND UPBRINGING OF SECONDARY SCHOOL PUPILS IN THE ACTIVITIES OF SLOVAK ENVIRONMENTAL ORGANIZATIONS

The article examines the features of the content of environmental education and the formation of environmental awareness of secondary school pupils in Slovakia. It has been emphasized that at the present stage of the development of Slovak society there is a gap between the knowledge provided by school education and the development of environmentally

conscious behavior and the necessary life skills. An analysis of the activities of the Slovak Environmental Agency has been provided, the main tasks of which are to protect the environment and promote the development of the country in accordance with the principles of sustainable development. The areas of SEA's activity have been defined: holding national competitions and developing environmental programmes for schools, long-term and one-day educational programmes, lectures, workshops, exhibitions, trainings and conferences, functioning of the interdepartmental portal of environmental education Ewobox.

The work with secondary school pupils is carried out by the Department of Environmental Education of the Slovak Environmental Agency through cooperation with teachers, their training, as well as through the staff of various environmental educational activities, such as exhibitions, film screenings, eco-festivals, conferences and more. An important aspect is the initiation and implementation of environmental projects at the school level, conducting short-term environmental camps, supporting research conducted by students, coverage of activities in the media. Education in schools is usually carried out according to accredited programmes in environmental education. It has been concluded that Slovakia retains the ability of the educational system to respond flexibly to the presence and development of global megatrends and to provide sufficient space for the application of a variety of methods and content of education. Taking into account the need for change makes it possible to adapt the educational system to support the focus on the perception of environmental, ethical and value issues inherent in the knowledge society.

Key words: *ecological education, ecological upbringing, education of Slovakia, non-formal education.*

Постановка проблеми. У міру розвитку людського суспільства виявляється дедалі більша взаємозалежність і взаємозумовленість процесів, які відбуваються в системі «природа-людина-суспільство». Екологічна ситуація у світовому масштабі, що склалася в даний час, вивела на перший план проблеми взаємодії суспільства і природи, гостро поставивши питання про роль екологічної освіти в оптимізації цієї взаємодії. Ускладнення екологічної ситуації останніх років привело до розширення впливу екологічної освіти на різні сфери життя людей. Актуальною проблемою є переорієнтування цінностей особистості щодо екологічної поведінки, зокрема формування екологічної свідомості учнів середньої школи.

Аналіз досліджень. Осмислення комплексу проблем екологічної освіти в останні роки отримало висвітлення в соціально-філософських, педагогічних та інших роботах. На жаль, необхідно констатувати той факт, що за наявності великої кількості робіт із цих проблем роль екологічної освіти в оптимізації взаємодії природи і суспільства як цілісного, відносно самостійного процесу, що розвивається, достатньо не визначена.

У сфері екологічної освіти активно досліджуються різновекторні проблеми, зокрема проблеми екологічної освіти розглядаються в роботах вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів, таких як О. Дзятковська, А. Захлебний, В. Крисаченко, С. Лєскова, Л. Лук'янова, Р. Опарін, Н. Попов, Г. Пустовіт, С. Рудишин, О. Солодухова, В. Червонецький та ін. Вони свідчать про необхідність унесення певних змін у навчально-виховні плани загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, що відповідають закономірностям розвитку екологічної спрямованості, екологічної свідомості, екологічної компетентності та екологічної культури учнів.

Грунтовно висвітлюють значення екологічної освіти учнів середньої школи для розвитку суспільства у своїх працях словацькі дослідники Е. Гутманова, Адамішін, Гронец (Huttmanová, Adamišin, Hronec, 2009), які підкреслюють, що для формування екологічного мислення потрібні не лише базові знання з питань навколишнього середовища, а й практична діяльність. Також Е. Гутманова наголошує на важливості впливу сім'ї й суспільства на формування особистості і цінностей та світогляду молодого людини, розвиток шкільної й позашкільної екологічної освіти.

Одним із важливих завдань є залучення уваги до визначальної ролі екологічної освіти для забезпечення сталого розвитку суспільства і захисту навколишнього середовища. Це сприяє формуванню відповідальності за збереження навколишнього середовища, екологічного світогляду особистості, тобто системи узагальнених поглядів, переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій людини, що визначають спрямованість її діяльності на досягнення гармонії в цій системі, стійкий її розвиток. Важливо навчити запобігати виникненню як глобальних, так і місцевих екологічних проблем, і способам їх продуктивного вирішення.

Активну діяльність щодо екологічного виховання і освіти учнів засвідчує Словаччина, досвід якої, на нашу думку, є вельми корисним для українського суспільства.

Мета статті – обґрунтувати особливості діяльності організацій і агенцій з екологічної освіти і виховання учнів у Словаччині.

Виклад основного матеріалу. Насамперед підкреслимо, що неурядові організації в Словаччині відіграють незамінну роль у сфері неформальної і формальної освіти. Характерними особливостями їхньої діяльності є спрямування на міждисциплінарність, зосередженість на етичних

та моральних цінностях, філософських, духовних, громадянських і соціальних проблемах; відображення різноманітності в розвитку світу і людського суспільства.

Аналіз досліджень європейських і словацьких науковців (Horká, 2005; Činčera, 2007; Kohák, 2000; Huttmanová, Adamišín, Hronec, 2009; Halašová, 2009; Bulánková, Stloukalová, Korte, 2012; Kvasničák, Prokop, 2004) засвідчує, що тільки цілеспрямований вплив на розумову діяльність може змінити або покращити екологічну свідомість людини та спроектувати її активність у напрямку збереження природного навколишнього середовища. Цей вплив здійснює навчально-виховна робота шляхом передачі багатства досвіду, знань, формування ставлення, сприйняття, почуттів, мислення та дії в бажаному напрямку через слово, мистецькі образи, ігри, активну природоохоронну практичну діяльність тощо.

Звернемо увагу, що екологічна освіта розглядає завдання навчання як засвоєння учнями системи світоглядних ідей і понять, завдання виховні, як формування поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, що вимагає доказового осмислення учнями світоглядних ідей, цінностей, дискусійного обговорення спірних питань, застосування світоглядних знань на практиці, завдання розвитку як становлення наукового стилю мислення, що спонукають включення учнів у вирішення екологічних проблем (теоретично і практично).

Аналіз наукових джерел переконливо доводить (Činčera, 2007: 38; Halašová, 2009), що для формування екологічної свідомості потрібно впливати на людську свідомість на кількох рівнях одночасно і що цей процес є тривалим. Екологічна освіта та виховання здійснюються у Словаччині починаючи з дитячих садочків. Деякі школи, крім інтегрування екоосвіти в різні предмети, мають окремі курси екологічної освіти. Також цей предмет вивчається студентами вищої школи. Програми складені відповідно до державних та міжнародних документів, зокрема Концепції сталого розвитку, Закону про освіту та виховання, Закону про навколишнє середовище та ін.

Водночас учені і педагоги-практики засвідчують, що на сучасному етапі розвитку словацького суспільства спостерігається розрив між знаннями, що дає шкільна освіта та розвитком екологічно свідомої поведінки, необхідними життєвими навичками. Маючи базові знання, людина не розуміє зв'язку між своїми діями і їх наслідками для навколишнього середовища. Зусилля екологічних рухів стикаються з явищем неусвідомлення суспільством загроз та фактом ігнорування зв'язку між екологічними та соціальними проблемами світу. На вирішення цієї

проблеми спрямована освітня діяльність неурядових природоохоронних організацій Словаччини.

Так, нами виявлено, що словацькі екологічні організації, їхні методи та засоби роботи орієнтовані на екологоосвітню діяльність та мають вплив на формування змісту екологічної освіти учнів середньої школи. Зокрема, вагому роль відіграє Словацьке агентство з навколишнього середовища (Slovenská Agentúra Životného Prostredia (SAŽP)), Словацька екологічна агенція (Slovak Environment Agency (SEA)), яка була створена в 1993 році як бюджетна загальнонаціональна організація при Міністерстві охорони навколишнього середовища, основними завданнями якої є: по-перше, охорона навколишнього середовища, а по-друге, сприяння розвитку країни відповідно до принципів сталого розвитку.

Сфера діяльності Словацької екологічної агенції досить широка. Це робота в галузі екологічного менеджменту, зокрема запобігання великих виробничих аварій, комплексне запобігання та контроль забруднення, екологічна оцінка та маркування продуктів, усунення екологічних навантажень, поводження з побутовими відходами та відходами гірничої промисловості, оцінка впливу на навколишнє середовище та екологічну ситуацію, також це підтримка впровадження принципів ефективності використання ресурсів, турбота про природні ресурси та відновлювані джерела енергії, планування ландшафту, інтеграція та підтримка зеленої інфраструктури та ін. Словацька екологічна агенція щорічно формує та публікує звіти по екологічному моніторингу в Словацькій республіці. Експертні висновки із проблем екології та екологічної освіти SEA враховувалися під час розроблення Концепцій екологічного навчання та виховання 1997, 2005 та 2020 років.

Дослідження таких напрямів роботи, як екологічна освіта та виховання, наукова та редакційна діяльність із питань охорони навколишнього середовища, розробка інструментів екологічної політики, розробка та реалізація екологічних проектів уможливило зробити узагальнення, що екологічну освіту та виховання SEA здійснює на загальнонаціональному та регіональному рівнях безпосередньо через кафедру екологічної освіти (Odboru environmentálnej výchovy a vzdelávania (OEVV)) та Осередки екологічної освіти (центри екологічного виховання – Strediska environmentálnej výchovy Dropie (SEV)).

У фокусі діяльності є дитячі садки, початкові та середні школи, координатори та спеціалісти з питань екологічної освіти, працівники державної охорони навколишнього середовища та широка громадськість.

До напрямів діяльності з екологічної освіти і формування екологічних компетенцій входять:

- проведення національних змагань та розробка програм екологічного виховання для шкіл;
- довготривалі та одноденні програми, реалізовані в експериментальній формі в центрах екологічного виховання;
- лекції, практикуми, виставки, тренінги та конференції;
- функціонування міжвідомчого порталу екологічної освіти Ewobox.

Важливим аспектом діяльності є створення методичних матеріалів у сфері неформальної екологічної освіти, навчання педагогів дитячих садочків, початкових та середніх шкіл, реалізація методичних днів екологічної освіти, консультації для викладачів та студентів, публікації, підготовка навчальних та інформаційних видань для шкіл та широкої громадськості. Досліджуючи спектр діяльності СЕА, ми відмітили, що її робота не відбувається на рівні міських адміністрацій та органів самоврядування, тобто не охоплює широку громадськість (Slovenská Agentúra Životného Prostredia <https://www.sazp.sk/>).

Словацька екологічна агенція на концептуальному рівні забезпечує співпрацю з Міністерством навколишнього середовища Словацької Республіки, Міністерством освіти Словацької Республіки, відомчими установами та громадськими організаціями в розробці концепцій екологічної освіти та освіти для сталого розвитку. Також Словацька екологічна агенція ініціює організацію освітніх заходів (лекції, тренінги, семінари, конференції, виставки) для освітян, працівників державної адміністрації охорони навколишнього середовища, для професійної та непрофесійної громадськості. Установа займається реалізацією загальнодержавних та міжнародних проектів, що фінансуються зі структурних фондів Європейського союзу, Програми навчання впродовж життя (LLP), LIFE +, HUSK та інших грантових схем. Важливим аспектом діяльності є міжнародна співпраця в галузі екологічної освіти.

Роботу СЕА регламентують такі документи, як: Національна програма екологічних дій (затвердженої Постановою Уряду Словацької Республіки № 350/1996), Стратегія державної екологічної політики, затверджена урядом Словацької Республіки № 619/1993, та Постанова Національної ради Словацької Республіки № 339/1993, інші нормативні акти цього міністерства. Рішення Міністерства охорони навколишнього середовища від 22 листопада 2013 (набрало чинності з 1 січня 2014) (Rozhodnutie ministra životného prostredia Slovenskej, 2013) дещо розширило повноваження цієї установи.

Робота з учнями середньої школи здійснюється кафедрою екологічної освіти Словацької екологічної агенції через співпрацю з учителями, їхнім навчанням, а також через проведення працівниками установи різноманітних заходів еколого-просвітницького характеру, таких як виставки, кінопокази, екофестивалі, конференції, лекції. Важливим аспектом є ініціювання та впровадження екологічних проектів на рівні шкіл, проведення екологічних короткострокових таборів, підтримка досліджень, здійснюваних учнями, висвітлення активності з екологічної освіти в засобах масової інформації. Навчання у школах здійснюється, як правило, за акредитованими програмами з екологічної освіти.

До прикладу, у Братиславському самоврядному краї такі програми і курси є у 18 акредитованих школах, у 21 неакредитованій школі. Водночас наголошується, що у 29 школах немає жодної акредитованої програми з екологічної освіти і екологічного виховання (Koncernia budovania siete environmentálno-vzdelávacíchcentier, 2018: с. 105).

Отже, робота екологічної агенції та організацій здійснюється концептуально та узгоджено з Міністерством охорони навколишнього середовища відповідно до чинних нормативних документів та забезпечує реалізацію заходів і програм екологічного спрямування, сприяє просуванню та підвищенню інформованості на національному рівні, що, безумовно, здійснює вплив на формування екологічної свідомості населення Словаччини на теоретичному та практичному рівнях.

Висновки.

Екологічна освіта і екологічне виховання у Словаччині відіграють незамінну роль у виконанні всіх національних пріоритетів щодо реалізації Порядку денного на період до 2030 року і є необхідною передумовою сталого розвитку цієї країни. У Словаччині зберігається здатність системи освіти гнучко реагувати на розвиток глобальних мегатенденцій і забезпечувати достатній простір для застосування різноманітності методів і змісту освіти.

Урахування необхідності змін дає можливість адаптувати систему освіти до підтримки орієнтації на сприйняття екологічних, етичних і ціннісних проблем, властивих суспільству знань. Забезпечується надання можливості всім учням здобувати знання і набувати навички, необхідні для просування принципів сталого розвитку, включаючи здатність реагувати на виявлені тенденції, допомагає краще розвивати ключові компетенції, такі як системне мислення, передбачуваність, стратегічне мислення, критичне мислення, комплексний підхід до вирішення проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bulánková, E., Stloukalová, V., Korte, T., (2012) Bentické bezstavovce. Univerzita Komenského v Bratislave, 76 pp.
2. Činčera, Jan (2007). Environmentální výchova: odcílů k prostředkům. Brno: Paido. 116 s.
3. Halašová, M. (ed.) (2009). Výchova a vzdelávanie k trvaloudržateľnému rozvoju. Zborník príspevkov a závery z 5. Národnej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 21.-22. januára 2009 v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2009.
4. Horká, Hana (2005). Ekologická dimenze výchovy a vzdělávání ve škole 21. století. 1. vyd. Brno: Katedra pedagogiky Pedagogické fakulty MU.158 s. URL: https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_agent%C3%BAra_%C5%BEivotn%C3%A9ho_prostredia.
5. Huttmanová, E., Adamišín, P., Hronec, O. (2009). Możliwości środowiskowego kształcenia i wychowania w procesie edukacyjnym w Słowacji. In: Edukacja biologiszna i środowiskowa. nr. 4 (32). P. 5–10.
6. Kohák, Erazim. Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky (2000). Praha: Sociologické nakladatelství. 204 s.
7. Koncepcia budovania siete environmentálno-vzdelávacích centier v BSK na obdobie 2018-2025, 105 s. URL: https://portal.egov.region-bsk.sk/c/document_library/get_file?groupId=20182&fileEntryId=151459.
8. Koncepcia environmentálnej výchovy a vzdelávania (1997). URL: <https://knowwww.eu/nodes/5da461a23586ae69d21760d5>.
9. Kvasničák, R., Prokop, P.(2004) Prírodovedné vzdelávanie v teréne a jeho vplyv na formovanie vedomostí a predstáv z ekológie u žiakov základných škôl: Acta Facultatis Pedagogicae Universitas Tyrnaviensis, Ser. B, Trnava . P. 36–41.
10. Rozhodnutie ministra životného prostredia Slovenskej republiky z 22.novembra 2013 č 37/2013–1.6. URL: <https://www.sazp.sk/app/cmsSiteBox Attachment.php?ID=18&cmsDataID=0>.
11. Slovenská Agentúra Životného Prostredia. URL: <https://www.sazp.sk/sazp/>.
12. Terek Jozef a kol. (2016) Environmentalistika jinak. Prešovská univerzita v Prešove Fakulta manažmentu, Prešov. URL: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Terek3/subor/9.pdf> .

REFERENCES

1. Bulánková, E., Stloukalová, V., Korte, T., (2012) Bentické bezstavovce. [Benthic invertebrates]. Comenius University in Bratislava, 2012, 76 pp [in Slovakian].
2. Činčera, Jan (2007). Environmentální výchova: odcílů k prostředkům. [Environmental education: targets for resources]. Brno: Paido. 116 p [in Czech].
3. Halašová, M. (ed.) (2009). Výchova a vzdelávanie k trvaloudržateľnému rozvoju. [Education and training for sustainable development]. Proceedings and conclusions of the 5th National Conference with International Participation held 21-22. January 2009 in Banská Bystrica, Banská Bystrica 2009 [in Slovakian].
4. Horká, Hana (2005). Ekologická dimenze výchovy a vzdělávání ve škole 21. století. [The ecological dimension of education in the school of the 21st century]. 1st ed. Brno: Department of Pedagogy, Faculty of Education, MU.158 p. URL: https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_agent%C3%BAra_%C5%BEivotn%C3%A9ho_prostredia [in Slovakian].
5. Huttmanová, E., Adamišín, P., Hronec, O. (2009). Możliwości środowiskowego kształcenia i wychowania w procesie edukacyjnym w Słowacji. [Possibilities of environmental training and education in the educational process in Slovakia]. In: Biological and environmental education. Nr. 4 (32). 5–10 [in Slovakian].
6. Kohák, Erazim. Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky (2000). [Green Halo: Chapters on Ecological Ethics]. Prague: Sociological publishing house. 204 p. [in Czech].
7. Koncepcia budovania siete environmentálno-vzdelávacích centier v BSK na obdobie 2018–2025. [The concept of building a network of environmental education centers in BSK for the period 2018–2025]. 105 p (n.d.). *portal.egov.region-bsk.sk*. URL: https://portal.egov.region-bsk.sk/c/document_library/get_file?groupId=20182&fileEntryId=151459. [in Slovakian].
8. Koncepcia environmentálnej výchovy a vzdelávania (1997) [The concept of environmental education and training (1997)] (n.d.). *knowwww.eu*. URL: <https://knowwww.eu/nodes/5da461a23586ae69d21760d5>. [in Slovakian].
9. Kvasničák, R. - Prokop, P.(2004) Prírodovedné vzdelávanie v teréne a jeho vplyv na formovanie vedomostí a predstáv z ekológie u žiakov základných škôl: [Field science education and its influence on the formation of knowledge and ideas from ecology in primary school students] Acta Facultatis Pedagogicae Universitas Tyrnaviensis, Ser. B, Trnava. P. 36–41 [in Slovakian].
10. Rozhodnutie ministra životného prostredia Slovenskej republiky z 22.novembra 2013 č 37/2013 – 1.6. [Decision of the Minister of the Environment of the Slovak Republic of 22 November 2013 No. 37/2013-1.6.] (n.d.). *sazp.sk*. URL: <https://www.sazp.sk/app/cmsSiteBox Attachment.php?ID=18&cmsDataID=0> [in Slovakian].
11. Slovenská Agentúra Životného Prostredia. [Slovak Environment Agency]. (n.d.). *sazp.sk*. URL: <https://www.sazp.sk/sazp/> [in Slovakian].
12. Terek Jozef a kol. (2016) Environmentalistika jinak. [Environmentalism otherwise]. University of Preshov, Faculty of Management, Preshov. 2016 URL: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Terek3/subor/9.pdf> [in Slovakian].

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>